

Osmanlı İmparatorluğunda Ordu, İhtilal ve Din

Öz: Bu araştırma, Türk tarihinde ordu, ihtilal ve din etkileşimini din sosyolojisi ve yapı-kültür ilişkisi bağlamında konu edinmektedir. Askeri ihtilallerin yapısal ve kültürel sürekliliği problemi analiz edilmektedir. Araştırma, askeri darbeleri güdüleyen dini, toplumsal ve kültürel yapıların değişimini veya süreklilik kazanan kalıpları anlamayı ve açıklamayı amaç edinmektedir. Bu amaç doğrultusunda araştırma, Osmanlı toplumunda gerçekleşen askeri darbelerin nispeten standartlaşmış, süreklilik kazanmış kültürel yapılaşmaları, değişimleri ve farklılaşmaları betimlemeye ve zaman zaman da bunların nedenlerini açıklama denemesi olarak nitelenebilir. Araştırma, Türkiye'deki ordu, ihtilal ve din ilişkilerinde bir takım yapısal süreklilikler, değişim ve dönüşümler olduğu temel varsayımından hareket etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Yapı, Kültür, İhtilal, Süreklilik, Değişme.

Hakki
KARASAHİN

Army, Revolution and Religion in the Ottoman Empire

Abstract: This research focuses on the interaction of army, revolution and religion in Ottoman history in the context of sociology of religion and the relationship between structure and culture. The structural and cultural continuity problem of military revolutions are analyzed. The research aims to understand and explain the change or continuance of the religious, social and cultural structures which motivated military coups. For this purpose, the research can be described as an attempt to describe the relatively standardized, sustained cultural structures, changes and differentiations of the military coups in Ottoman society, and as an effort to explain the reasons of these coups from time to time to explain their reasons. The research is based on the basic assumption that there are some structural continuities, changes and transformations in the military, revolution and religious relations in the Ottoman Empire.

Keywords: Sociology of Religion, Structure, Culture, Revolution, Continuity, Change.

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı. E-Posta: hakki.karasahin@ikcu.edu.tr – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6521-4726>.

Problem

Sosyoloji, toplumun yapısı ve kültürü arasında sistematik bir ayrıma gitmiş, daha çok yapıya önem vermiş, kültürü ihmal etmiştir. Ancak toplumsal gerçeğin tam ve detaylı bir biçimde kavranmasında ortaya çıkan güçlükler zamanla yapı ve kültür incelemelerini öne çıkarmıştır. Bu çerçevede toplum kadar kültür de sosyolojinin en çok kullandığı kavramlardan biri haline gelmiştir. 1980'lerden itibaren sosyal gerçeğin değerlendirilmesinde kültürün özgün rolü kanıtlanmaya çalışılmıştır.¹ Kültür dikkate alınmadan yapının tek başına incelenmesinin yetersiz kalacağı düşüncesi, sosyologlar arasında daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Toplumsal alt ve üst tabaka, alt ve üst sınıf gibi farklı yapılara ait fikirler veya zihniyetler arasında müşterek temas noktaları temin eden kültür, toplumsal bütünleşmeyi ve birliği sağlar. Bir gruba ait olarak bilinen bir düşünce, inanç veya uygulama esasen daha başka grup, tabaka veya sınıfları içine alacak şekilde kapsayıcı olabilir. Kültür, çeşitli tabaka, sınıf ve zümrelere dağılan yapısal farklılıklara müşterek bir zihniyet ve çerçeve sunarak bütün toplumsal hayatı kuşatıp içine alır.² Mukherjee'nin dediği gibi, hafızamız ve dünya görüşlerimizin temelinde kültür yatar. Bu anlamda kültür, tarihtir ve kendi başına değişmez. Çözümlemelere kültür değişkeni katıldığında, kültürü günümüze taşımış ve günümüz toplumunu anlamak için sosyoloji yapmış oluruz.³

Türkiye'de ordu-ihtilal ilişkileri konusunda yapılan sosyolojik çalışmaların da çoğunlukla sosyolojinin yapıyı önceleyen bakış açısından kendini kurtaramadığı, kültürü ihmal ettiği dikkati çekmektedir. Hatta bu çalışmalar, ağırlıklı olarak, asker-sivil ilişkisi sorunsalı ile sınırlı kalmakta; ordu-ihtilal ilişkileri araştırılırken toplumsal yapı-kültür-din ilişkileri sorunsallaştırılmamaktadır.

Yapı ve kültür ilişkileri bağlamından kopuk sosyolojik yaklaşım, askerî darbelerin temelinde yatan zihniyeti, dinî ve kültürel sürekliliği kavramada yetersiz kalabilir. İşte bu araştırma, Osmanlıdaki askerî ihtilal sorununu toplumsal yapı-kültür-din ilişkileri perspektifinden anlamayı denemesiyle söz konusu eksikliği gidermeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle araştırma, Osmanlıda askerî darbe ve ihtilallerin yapı-kültür ilişkileri problemini çözümlemektedir.

- 1 Aytül Kasapoğlu, "Türkiye'de Yapı Kültür İlişkileri: Kimlik İncelemelerinde Battalgazi Örneği," *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal Tarihi Sempozyumu* Kitabı içinde. Bu bildiri Van'da Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal Tarihi Sempozyumu'nda sunulmuştur.(Van, 1999), 1.
- 2 Sabri Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Der Yayınları, 1999), 36-37
- 3 Ramkrishna Mukherjee, "Social Reality And Culture," *Current Sociology* 46 (1998): 41-47.

Böylece araştırma, Osmanlı toplumunda gerçekleşen askeri darbelerin nispeten standartlaşmış kalıplaşmış, düzenli ve süreklilik kazanmış kültürel yapı elemanları ile yapısal ve kültürel değişimleri keşfetmeye çabalamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda Ordu, ihtilal ve Din

Ordu kavramına en eski Türk yazıtları olan Orhun yazıtlarında rastlanmaktadır. Bu yazıtlara göre o dönemde ordu hakanın daimî karargâhını ifade eden bir kavramdır. Aynı şekilde Kaşgarlı Mahmud'un meşhur eseri *Divan-ı Lûgat-it Türk'te* ordu, "hakanın oturduğu şehir" şeklinde tanımlanmaktadır. XV. Asırda tespit edildiği tahmin edilen Dede Korkut hikâyelerinde ordu aynı anlamda kullanılmıştır.⁴ Bununla birlikte eski Türklerde asker sınıfına veya savaş güçlerine "sü" veya "çeri" adı verilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bütün asker topluluğuna ordu denilmeye başlanmıştır.⁵

İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdarlara bağlı özel orduların olduğu bilinmektedir. Nitekim Hunların hükümdarı Mete'nin emrinde bir tümen (on bin) askerden oluşan bir ordusu vardır. Daha o dönemlerde ordu, on, yüz, bin kişilik kısımlara ayrılmış ve başlarına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı unvanı/rütbesi ile birlik komutanları tayin edilmiştir. Daha milattan önce III. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bu ordu teşkilatı sonraları bütün Türk ordularında kullanılmıştır.

Türk toplum yapısı bu tür bir askerî sisteme göre örgütlenmiş ve sosyal yapı aynı zamanda askerî düzen haline getirilmiştir. Aile, oba, boy gibi sosyal kurumlar, onluk, yüzlük, binlik, on binlik gibi geleneksel askerî sisteme göre örgütlenmiş ve bir tehdit veya saldırı karşısında toplumsal düzeni bozmadan bir ordu disiplini içerisinde harekete geçme gücü kazanmıştır. Aynı zamanda gündelik toplumsal yaşam da bir ordu disiplini ve düzeni içinde süreklilik kazanmıştır.⁶ Selçuklu İmparatorluğunun yıkılmasından sora Anadolu'da kurulan Osmanlı Beyliği zaten askerî sisteme göre kurulmuş bir boy olduğundan, boy içerisindeki bütün farklılıklar ordu disiplini içerisinde eritilerek ordu gibi harekete geçebilecek yapısal ve kültürel bir zihniyet üretmiştir. Osmanlı Beyliğinin bütün toplumsal parçalarını birbirine bağlayan, tek bir toplumsal sistem içerisinde bütünleşmesini sağlayan

4 Abdülkadir İnan, "Eski Kaynaklarda Türk Ordusu," *Türk Kültürü* II, 22 (1964): 125.

5 Ahmet Temir, "Eski Türklerde Sosyal Teşkilat Ve Askerlikle İlgili Sözler," *Türk Kültürü* II, 22, (1964): 36

6 Bahattin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1993), 62; Temir, "Eski Türklerde Sosyal Teşkilat Ve Askerlikle İlgili Sözler," 33.

ve aynı fütüvvet ideolojisi ekseninde eriten askerî sistemi ve disiplini destekleyen kültürel ve dinî yapı, İslam'ın gaza kültürüyle örülü değerler sistemi ile güçlendirilmiştir. Bu gaza ideolojisi ve fütüvvet ahlâkı hem bir zenginlik ve disiplin kaynağı haline gelmiş hem de manevi mertebe (şehitlik ve gazilik) edinme çabasına dönüşmüştür. Bu tür bir dinî ve kültürel yapı aynı zamanda savaştan kaçmayı hainlik, onursuzluk sayan bir değerler sistemi oluşturmuş ve beylikten imparatorluğa geçişte etkin bir rol oynamıştır.

İslam'ın gaza kültürü, eşitlik, adalet ve istişare gibi değerler sistemi toplumsal dayanışma, düşmana karşı birlikte harekete geçme, saldırılardan korunma, servet, mülk kazanma ve belki de en önemlisi İslam'ı yeni topraklara yayarak İlayı Kelimetullah'ı yani İslam kültürünü bütün toplumlara ulaştırma ülküsü, Beyliğin bütün mensuplarını sıkı bir askerî sistem içerisinde bütünleştirmiştir. İslam'ın ürettiği bu fütüvvet ahlakî zihniyeti Anadolu'dan din yolunda savaşmak ve yerleşecek yeni yurtlar açmak için akıp gelen gönüllüleri, alperenleri ve gazi akıncıları cezbetmiştir. Böylece İslam fütüvvet anlayışının beslediği ahlakî zihniyetin şekillendirdiği Osmanlı Beyliği, çevreyi yavaş yavaş hegemonya altına alarak diğer beylikleri de kendi otoritesi altına almaya başlamıştır.

Osmanlı Beyliğinin siyasal, ekonomik ve askerî olarak elde ettiği gücü koruma, yayma ve süreklilik kazandırma bakımından, cihat kültürünün güdülediği gönüllülerden oluşan ordunun yetmediğini gören Orhan Bey, ilk defa köylü ve çiftçilerden oluşan düzenli bir askerî sınıf kurmuştur. Bunlar barış zamanı kendilerine verilen çiftliklerde ziraatla uğraşmışlar, savaş zamanı orduya katılmışlardır. Osmanlıların Balkanlarda hızlı bir şekilde yayılması, karşı saldırılara yol açınca I. Murat, akıncılardan ve yayalardan oluşan kuvvetlerin yanında düzenli bir kuvvete ihtiyaç duymuş ve yeniçeri ocağını kurmuştur. Bu birlik, Selçuklular tarafından da kullanılan devşirme sistemine göre oluşturulmuştur. Yeniçeri ocağının kurulmasında Selçukluların yabancı devşirmelerden oluşturulmuş hassa ordusu geleneği model alınmıştır. Yeniçeri ocağı, zamanla ordu içinde gittikçe güçlenen rakipsiz bir güce ve nüfuzla ulaşmıştır. Fatih devrine geldiğinde iyice güçlenen İmparatorluk ordusu, Kanuni zamanında dünyanın en kuvvetli ordusu haline gelmiştir.⁷

7 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İktisadî Tarihi*, I, (Ankara: Barış, 1999), 327-330; Halil İnalçık, "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu," *Türk Kültürü* II, 22 (1964): 50-55; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İktisadî Tarihi*, I, 327-330; İnalçık, "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu," *Türk Kültürü*, 50-55.

Osmanlı imparatorluğunun batılılaşma hareketinin başladığı döneme kadar inancı yaymaya amaçlayan fetih zihniyeti hakimiyetini sürdürmüştür. Weber'e göre toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde askerî örgütlenmenin rolü çok önemlidir. Ona göre, İslâm'ın kapitalizme elverişli bu dünyaya dönük çileci dinsel mesajının içeriği, savaşçı bir tabakanın gündelik ihtiyaçlarıyla uyumlu olan bir değerler dizisi haline getirilmiştir. Sonuçta İslâm'ın, kapitalizme elverişli kuruluşsal ögesi cihatçı zümreler tarafından kapitalizme, gelişmeye, ilerlemeye motif olabilecek değerler dizisini sistemleştiren bir sosyal ve ekonomik dönüştürme dini olmaktan çok, cihatçı zümrenin kutsal toprak fethini destekleyen toplumsal değişime uyum sağlama dinine dönüştürülmüştür. İslâm'ın tektanrıci mesajının kapitalizme neden olabilecek ekonomik ahlakî zihniyetinin asli hüviyeti, kitlelerin duygusal ve sefahatle ilgili ihtiyaçlarını karşılamayı üstlenen tasavvuf tarafından bozulmuştur. Neticede savaşçı tabaka, İslâm'ı askerî bir ahlaka doğru sürüklerken, sufilere ise özellikle halk İslâm'ını mistik bir kaçış dinine yönlendirmişlerdir.⁸

İslâm'ın bu dünyadan kaçan, kurtuluşu öbür dünyaya dönük bir dinî çileciliği öğütleyen fetih zihniyetinin toplumsal değişime uyum sağlama sürecinde "askerî ikmal ve maliye" anahtar bir rol oynamıştır. Osmanlı askerî sistemi, tarımsal üretimle ilişkili olan tımarlı sipahilere ve kalıcı askerî bir temelde örgütlenmiş olan ve devşirme sistemine dayanıyordu. Bu askerî örgütlenme yöntemi detaylarına burada yer veremeyeceğimiz çeşitli yerel, bölgesel ve küresel değişimlerin tesiriyle git gide, siyasî ve malî sorunlara yol açtı. Askerlere ödenek teşkil eden fonların yetersiz kaldığı yerlerde yönetimin, toprak bağışlarına ve tımara yönelmesi ve gaza ve cihat anlayışının paraya ve kişisel sadakate indirgenmesi bu sorunların başlıcalarıdır.⁹

Batı ile Osmanlı arasındaki askerî dengenin Osmanlı aleyhine değişmesi ve Osmanlıların yetişen askerî sınıfların finansmanını sağlayamaması neticesinde paralı askerlerin siyasî bağılılıklarının zayıflaması XVI. ve XVII. yüzyıllara tekabül etmiştir. İslahat çabalarının askerî alandaki reformları öncelemesi bu yüzden pek şaşırtıcı değildir.

8 Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı, I-II, (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 758-761; Sabri F. Ülgener, *İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: Der Yayınları, 1981): 52-54; Bryan Turner, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, (Konya: Vadi Yayınları, 1997), 293; Emel Öztürk Karagöz, *Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu* (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 234-235.

9 Turner, *Max Weber ve İslam*, 215-217.

Mali kaynak temini için iltizam sisteminin uygulamaya konulması, askeri teknoloji alanında geri kalmışlık gibi sorunlara Batı'nın sömürgecilik ve coğrafi keşifler ile kazandığı sosyal ve ekonomik avantajlar da eklenince Osmanlı'nın geleneksel sistemi sarsılmıştır. Batı'nın daha gelişmiş silahlar ve teçhizatla gittikçe güçlenen askerî üstünlüğü karşısında hafif ateşli silahlarla donatılan Osmanlı ordusu rekabet gücünü yitirmeye başlamıştır. Özellikle coğrafi keşifler ile dünya ticaretinin kontrolünü kaybeden Osmanlı bu yolla kazandığı önemli bir gelirden yoksun kalmış; Amerikan altın ve gümüşünün Batı'ya akmasıyla birlikte, toprak kaybı, para basma ve ekonomik spekülasyonlar ve suistimaller Osmanlı'nın tedavüldeki parasının değerinin düşmesine ve devalüasyona neden olmuştur. Daha önce böyle bir ekonomik krizle karşılaşmayan Osmanlı Devleti, Yeniçerilerin maaşlarını ödeme ve maaş artışları yapabilme kapasitesini kaybetmiştir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda rüşvet yayılmış, mültezimler güçlenmiş, köylüler tamahkâr mültezimlerin insafına kalmıştır. Osmanlı'nın siyasal, ekonomik ve askerî başarısızlığı, toplumsal düzen, istikrar ve dengeyi sağlayan adalet mekanizmasının da bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Saltanatın otoritesinin, ekonominin, adaletin zayıflamasıyla tımar, rüşvet, siyasal nüfuz ve ulufe yaygınlık kazanmış; askerî verimsizlik, bürokrasi ve toplumsal sistemde bozulma artmış ve bu süreç merkezî kurumların isyankâr yeniçerilerin kontrolü altına girmesiyle sonuçlanmıştır.

Bununla birlikte yeniçerilerin baskısından ve isyanlarından korunmak için Osmanlı saltanatının kendisine bağlı ve itaatkar ordu kurma girişimleri bizatihi orduyu çökerten ve bozan yenilik ve inkılap hareketlerine dönüşmüştür. Nitekim III. Murat (1574-95) yeniçeri ocağını ortadan kaldırmak amacıyla eğitilmemiş acemilerden oluşan yeni bir askerî birlik kurmuş ve bu yenilik yalnızca orduyu zayıflatmakla kalmamış askerî sınıfın sayısını da ikiye katlamıştır. Bu girişim askerî harcamaları artırmış, artan askerî maliyetleri karşılamak için hazine, tedavüldeki paranın değerini düşürerek devalüasyona gitmiştir. Bu durum askerî sınıfın ayaklanmasına neden olmuştur.¹⁰ III. Murat döneminde kapıkulu askerleri ve yeniçeriler, maaşlarının ayarı düşük paradan ödenmesini bahane ederek isyan etmişler ve defterdarın öldürülmesini istemişlerdir. İstekleri kabul edilen yeniçerilerin isyanı sona ermiştir (1592).

1622'de Padişah Osman'ın öldürülmesiyle yeniçeriler, saltanat üzerinde etkin bir otorite kurmaya başlamışlardır. Osmanlı'da Sultan'a ve merkezî otoriteye daha

10 Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocağı Nizamının Bozuluşu," *A.Ü. DTCFD* 5 (1947), 297-298; Turner, *Max Weber ve İslam*, 225-226.

güçlü itaat ve bağlılık gösteren ordu, çözümlenin başladığı bu yıllardan itibaren sivil ve merkezi otorite üzerine egemenlik kurmuş, gittikçe bu konumunu güçlendirmiştir. Çözüm evresi öncesi fetih kültürünün şekillendirdiği askerlik mesleği ile ilgili iş ahlakı değişerek, askerî kültür dünyevileşmeye başlamıştır. Artık askerler, cihad etme, devleti, sultanı ve toprakları koruma ve savunma görevi yanında siyaset, ekonomi, ticaret, maaş artışı ve ulufeler gibi dünyevi çıkar ve kârlarla daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Özellikle Osmanlının son döneminde ordu savunma ve koruma görevi yerine daha çok siyasetle uğraşmıştır.¹¹ Bu değişim, askerî verimsizliğe ve maliyetlerin artmasına neden olmuştur.

Askerî maliyetleri sürekli düşürme arayışı içerisinde olan Osmanlı Devletinin bu soruna çare olarak geliştirdiği bir başka yenilik de devşirme sistemine bağlı asker toplama geleneğini kaldırmak olmuştur.¹² Böylece Osmanlı ordusu artık kışlalarda yaşamayan Müslümanlardan toplanan bir ordu haline gelmiştir. Aynı zamanda XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren paranın değer kaybetmesi nedeniyle aldıkları maaşın alım gücü düşen askerlerin, öncelikle askerî iş disiplini ve meslek ahlakı bozulmuştur. Daha sonra buldukları statü ve nüfuzu kullanarak tüccarlığa, esnaflığa, zanaatkarlığa ve sanata yönelmişler aldıkları ulufeleri ve karları faizcilik yoluyla daha da artırma arayışı içine girmişlerdir.¹³ Ticaret ve iş hayatına sonradan katılan ordu mensupları, esnaf ve zanaatkarların iş yerlerine ortak olmuşlar, loncalara katılmışlardır. Esnaf ve eşrafla kurdukları ticarî ortaklıklar ve yakın ekonomik ilişkiler yoluyla toplumsal tabanlarını genişletmişlerdir. Yeniçerilerin, şehir alt ve orta sınıfları ve eşrafla kurdukları yakın ticarî ve toplumsal ilişkileri onları bir bakıma, ekonomik kriz altında ezilen sınıfların devlete karşı sözcüsü ve temsilcisi konumuna taşımıştır.¹⁴

Yeniçerinin üretim ve ticaret hayatında kazandıkları bu imtiyazlar aynı zamanda askerî zorbalığı çarşı-pazara getirmiştir.¹⁵ Askerî sınıfın, iş ve meslekî tabakalaşmaya organik olarak uyum sağlayamaması ve üretici kesimlerin sayısının had-

11 Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 50-51.

12 Turner, *Max Weber ve İslam*, 226.

13 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İktisadi Tarihi*, I, 659; Mehmet Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler," *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (2014): 137-152.

14 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996), 162-163; Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü," *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 3, 5 (2009): 32.

15 Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, çev. Akile Zorlu Durukan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 61.

dinden fazla artması, ekonomik yapının, üretim ilişkilerinin ve meslekî yapının dengesini bozmuştur. Dolayısıyla ham madde, üretim ve tüketim aynı kalmasına veya daha da daralmasına rağmen tüccar, esnaf ve zanaatkar kadrolarının alabil-diğince artması, bunlar arasında ekonomik çıkar çatışmasına çarşı-pazarda dü-zen ve dirliğin bozulmasına yol açmıştır.¹⁶ Buna karşılık Yeniçerilerin ekonomik taleplerinin karşılanamayacağını ve ihtilalci ruhlarının tatmin olmayacağını gö-ren Osmanlı idaresi, onlara yeni çıkarlar temin etmiş ve kendilerine sağladıkları ekonomik, toplumsal rantlara göz yummuştur. Hatta devlet yeniçerileri mali dar boğazdan kurtarmak üzere ek gelir kapısı yaratmaya başlamış, onlara askerlik haricinde ek işler ve görevler vermiştir.¹⁷ Böylece yeniçerilere, ticaret ve üretim sektörlerinin önemli aktörleri olma yolu ve esnafla içli-dışlı bol kazançlı işler çevir rebilecekleri yeni iş alanları açılmıştır.¹⁸

Osmanlı hazinesinin aldığı finansal tedbirlerden bir diğeri de, tımarlı sipahilere dayanan eski toprak sisteminin özelleştirilmesi olmuştur. Böylelikle eski ataerkil sipahi kurumunun yerini, toprağın ticarileşmesi almıştır. Yeni sistemle birlikte tı-marların kalıcı özel mülklere dönüşmesi, askerî hizmetlerin aksamasına ve tımar-lara bağlı olarak geçimlerini sağlayan köylülerin fakirleşmesine neden olmuş-tur. Bütün bu askerî alanda gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm hareketleri ile ekonomik, siyasal ve kültürel bozulma sonucunda ordu artık, hem imparatorluk sınırları içindeki milliyetçi ayaklanmalara karşı koyma hem de dış saldırılara kar-şı Osmanlı ülkesini savunabilme gücünü kaybetmiştir. Hal böyleyken ordu, sivil ulemayla ittifak kurarak Osmanlı Devletinin bütün reform çabalarına "din elden gidiyor" sloganıyla karşı çıkmıştır.¹⁹

Batılılaşma hareketleri, ekonomik krizler, siyasal başarısızlıklar, askerî gerilemeler ve toplumsal karışıklıklar orta sınıfları da etkilemiştir. Özellikle ticaret ve sanayi-nin Hristiyan ve Yahudi gayr-i müslim tebaya terkedilmesi, Müslüman köylü ve orta sınıfların memurluk, çiftçilik, askerlik, el işçiliğine dayalı esnaflık ve zanaat-karlık gibi mesleklere yöneltilmesi, Osmanlı toplumunda Müslüman kitlelerin gittikçe fakirleşmesine, sosyal ve ekonomik krizlerin olumsuz etkisini daha fazla hissetmelerine neden olmuştur. Osmanlı toplumsal yapısında orta sınıfların, as-kerî ve reaya sınıfları arasında aracı bir rolü olmaması veya bu sınıflardan farklı bir toplumsal konumlarının bulunmaması onları, siyasal, ekonomik ve toplumsal

16 Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 153-154.

17 Miyase Koyuncu Kaya, "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler," *History Studies* 5, 4 (2013): 193.

18 Halil İnalcık, *Turkey and Europe in History* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006), 67.

19 Turner, *Max Weber ve İslam*, 226-228.

kriz ve karışıkların olumsuz etkilerine maruz bırakmıştır. Çünkü Osmanlı idaresi altındaki toplumsal yapı, başlıca iki sınıftan oluşmuştur: "Askeriyye (ordu, sivil hizmet, ulema)" ve "reaya (müslüman ve gayri müslim)". Askeriye ve reaya arasında aracı kurumlar yoktur. Osmanlı toplumu sivil toplumu olmayan bir toplumdur.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu Batı kültürü ile her zaman etkileşim içerisinde olmuştur. Osmanlılar, kuruluş, gelişme ve yükselme evrelerinde inşa ettikleri Türk İslam medeniyetinin Batı'dan üstün olduğuna inandıklarından, Batı'nın bazı kültür ve medeniyet unsurlarının bir model olarak alınmasını kendi toplumsal yapılarına bir tehdit olarak algılamamışlardır. İmparatorluğun Batı karşısında askerî, ekonomik ve siyasal olarak geri çekilmeye başlamasıyla, Batının askerî ve ekonomik üstünlüğünün farkına varılmıştır. Geri kalmışlık sorunu, Osmanlı aydınınının temel sorunu haline gelmiştir. Bu soruna üretilen çözüm modelini, kamu bürokrasisi, askerlik ve hukuk alanlarında Batılılaşma çabaları şeklinde özetlemek mümkündür. Bu çabalar arasında askerî alanda yapılan ıslahatlar hep ön planda olmuş ve yeni ordu kurma denemelerinden Yeniçeri ocağının lağvına kadar sürüp gitmiştir. Böylece, XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'nın askerî kurumlarının, silah gücünün, siyasal ve hukukî sisteminin imparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur.

III. Selim, Yeniçeriler içindeki sipahileri, atlı birlikleri, topçuları daha donanımlı ve yeterli kılmak üzere bir askerî reform programı başlatmıştır. Buna göre askerî işler ile subayların yaptığı idarî görevler birbirinden ayrılmış, daha önce savaşlarda görevlerini ihmal etmiş askerlerin büyük çoğunluğu ordudan atılmış, geri kalan askerlere de maaşlarını düzenli ödeme karşılığında sıkı bir askerî disiplin ve düzene zorlanmıştır. Fakat padişahın bu reform girişimi Yeniçeri Ocağının muhalefeti ile neredeyse tamamen boşa çıkarılmıştır. Bunu fark eden III. Selim, daha köklü bir reform arayışına yönelerek, Yeniçeri Ocağı dışında Nizam-ı Cedid adında 1807 yılında 30 bin askerden oluşan yeni bir ordu kurmuştur. Bu köklü askerî değişim sonucu artan askerî harcamalar, zaten bozuk olan Osmanlı maliyesinin bütçe dengesizliğini daha da kötüleştirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı ekonomik krizden çıkış yolu olarak vergileri artırma ve paranın değerini düşürme tedbirlerine başvurmuştur. III. Selim, 1806 yılında Edirne'de Nizam-ı Cedid kolordusu kurması üzerine Balkanlardaki ayanların, bu kolordu İstanbul'a geri çekilmezse Edirne'ye saldıracakları tehdidine boyun eğmek zorunda kalmıştır. Bu olayın hemen ardından 1807 yılında ihtilal girişiminde bulunan yeniçerilerin, Nizam-ı Cedid ordusu-

20 Turner, *Max Weber ve İslam*, 229.

nun kaldırılması ve ıslahatçıların azledilmesi taleplerini kabul etmiştir. Bu ihtilal hareketi, aynı gün Şeyhülislam'ın da reformların Şeriatı aykırı olduğu yönündeki fetvasıyla birlikte III. Selim'in tahttaki konumunu kaybetmesiyle sonuçlanmıştır.²¹

III. Selim'den sonra tahta çıkan II. Mahmut Asakir-i Mansureyi Muhammediyye adında yeni bir ordu kurmuştur. Bu ordu reformuna karşı yeniçeriler konularının zayıfladığına inanarak isyan etmişlerdir. II. Mahmut, askerî yeniliklere karşı sürekli isyan ve ihtilal hareketine yönelen yeniçerileri topa tutmuş ve onları ortadan kaldırmıştır (Vaka-i Hayriye). Bu olayla birlikte geleneksel ordu düzeni terk edilmiştir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla dinî inançlardan daha çok, toplumsal statü ve itibarlarının sarsılması korkusu nedeniyle Osmanlı ihtilal ve isyan hareketlerine güçlü tepki gösteren yeniçeri-ulema koalisyonun da sonu hazırlanmıştır.²² Yeni çeri desteğinden yoksun kalan ulema güç ve statü kaybına uğramıştır.²³

Modernleşme deneyiminde Batı kültürünün bireysel refah ve konforu ile ilgili unsurları Osmanlı üst zümrelerine sızmıştır. Bu kesimlerin alafranga yaşayış tarzını onlara verilen bir ayrıcalık gören ve geleneksel kültürün yozlaştırılmaya veya bozulmaya çalışıldığını düşünen İstanbul'un alt ve orta sınıfları, yeniçerilerle ve sadrazamın düşmanlarıyla birleşerek ayaklanmışlardır (Patrona Halil isyanı). Batılılaşmayı toplumun dinine, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısına tehdit olarak algılayan alt, orta toplumsal kesimlerin gösterdiği bu reaksiyon, Cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma girişimlerine karşı meydan okuyan bir etki-tepki hareketinin, askerî ve sivil toplumsal kesimlerin müttefikliğinde kurulan mekanizmanın ilk örneğini teşkil eder. Bu mekanizmanın işlediği diğer örnekler, Kabakçı İsyanı (1807), kısmen bir Nakşibendî şeyhinin teşvikiyle şekillenen Kuleli vakası (1859) ve 31 Mart hareketidir.²⁴

Batı'nın sadece askerî örgütlenme ve teknolojisindeki gelişmişliği nedeniyle Osmanlı karşısında üstünlük kazanmadığı III. Selim zamanından itibaren fark edil-

21 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gönen, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 40-43.

22 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 80-81; Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 62-63.

23 Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 63-64; Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, 58.

24 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 9-12; William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Hil Yayınları, 1996), 33; Begüm Burak, "Osmanlıdan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri," *History Studies* 3/1 (2011): 47-48.

miştir. Batının üstünlüğünde, ekonomik, mali, siyasi, hukukî, dinî ve toplumsal faktörlerin rol oynadığı inancı yaygınlaşmıştır. Böylelikle Osmanlı neden geri kaldı sorusuna cevap olarak askerî bozulmaya ilave olarak, geleneksel İslam inançlarının, değerlerinin ve bu dünyaya karşı olumsuz tavır takınan tasavvuf kültürünün sızdığı sosyal, kültürel ve ekonomik yapının gelişmeye engel olduğu varsayımı verilmiştir. “Gerçek İslam” bizi geri bırakmaz ancak İslam içerisine sızmış eski kültürlerimizden getirdiğimiz inançlar, gelenekler ve tasavvuf kültürü bizi geri bıraktı, eğer bunları rafine edersek Osmanlı kurtulur” değerlendirmesi yaygın bir kabul görmüştür. Bu kabulün hem Avrupaî yaşam tarzının eleştirilmesinde hem de toplumsal reaksiyonların gelişmesinde önemli bir payı olduğu görülmektedir.²⁵

Tarikatların ve geleneksel dinî inançların motive ettiği toplumsal kesimlerin Türk tarihindeki ihtilaller ve isyanlar üzerinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı’da merkeze karşı çıkan isyanlarda geniş halk kitlelerinin temsil ettiği geleneksel İslam’ın, sivil bürokrasiye ve elit tabakalara karşı savunulması ve korunması amaçlanmıştır. Geleneksel İslam kültürünün seçkinlere karşı savunulması ve korunması güdüsünün modern zamanlara kadar ulaşmasını sağlayan bir süreklilik söz konusudur. Bu nedenle Batılılaşma taraftarı üst sınıflara ve üst düzey idarecilere karşı sivil ve askerî müttefiklik ilişkisini kuran bağ geleneksel İslam inançlarıdır. Bu inançlar da alt ve orta sınıflardan oluşan halk tarafından savunulduğundan seçkinlere karşı gerçekleştirilen darbe hareketlerine halk desteğinin alınması kolay olmuştur. Bu özellikleri Patrona Halil İsyanında (1730) ve III. Selim’in reformlarına karşı başlayan Kabakçı İsyanında (1807) görmek mümkündür. Patrona isyanının bir diğer nedeni de, Osmanlı imparatorluğundaki ekonomik bozulmadır. Fakat iktisadî bozulma, toplumun zihniyet dünyasını motive eden geleneksel İslamî değerler sayesinde etkin bir faktör haline gelmiştir. Bunun göstergesi, Patrona isyanında Batı değerlerinin Osmanlı toplum bünyesine ithal edilmesine ve Avrupaî hayat tarzına karşı gösterilen tepkidir. İslam inançlarının bozulmaya, değiştirilmeye ve yok edilmeye çalışıldığı, dinin elden gideceği gibi inançlar, Batılılaşmaya karşı sivil ve askerî darbe girişimlerine söylemsel zemin teşkil etmiştir.²⁶ Örneğin, Batılılaşmaya karşı olan bir yazarın, “...ehl-i ırz diyecek her mahallede beş hatun kalmadı... halkın nizamında olan ezvacını ve libasını baştan çıkardı...” şeklindeki ifadesi, geleneksel inanç ve değerlerin, toplumun normatif düzeninin bozulduğuna, ahlakî çöküntü yaşandığına dair alt, orta ve

25 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 13.

26 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 54.

askerî sınıf arasında yaygın olan bir kanaatin yansımasıdır. Patrona Halil isyanının ideolojisi, ekonomik ve siyasî faktörlerin yanı sıra daha çok ahlâki ve dinî kavramlar üzerine şekillenmiştir. Bu açıdan, ahlâki ve dinî yapıdaki çözülme, Batılılaşma girişimlerine ve uygulamalarına bağlayan ideolojik eğilim halk arasında yaygın kabul görmüştür. Osmanlı imparatorluğunda XIX. ve XX. yüzyılın başlarındaki Batılılaşma çabalarına karşı ihtilal ve isyan hareketlerinin hepsinde bu ideolojiyi görmek mümkündür.²⁷

Nitekim 31 Mart olayı, II. Abdülhamid'in ve İttihat ve Terakki'nin Batılılaşma hareketlerine karşı siyasal İslamcı tepki hareketi olarak, bir tarikat şeyhi olan Derviş Vahdeti liderliğinde, tarikat, ulema, öğrenci, basın, siyasetçi ve asker işbirliği ile gerçekleştirilmiştir. Osmanlıda bozulduğuna inandıkları dinî düzeni, yeniden kurmayı amaçlamıştır. Bu amaçla camilerden “din elden gidiyor” şeklindeki vazalarıyla halkı kıskırtmaya çalışmışlardır.²⁸ Önceleri Vahdeti'nin kurduğu Volkan gazetesi ve İttihat-ı Muhamedî Fırkası çevresinde Batıcılık karşıtı olarak örgütlenen 31 Martçılar, İttihat Terakki'yi diktatörlük kurmakla, Meşrutiyet rejimini dinî şeri anayasal düzeni çiğnemekle, toplumu açlık, sefalet ve yoksulluk içinde bırakmakla, toplumsal ahlâki yozlaştırmakla, Batının ahlâki değerler sistemini alarak ülkeyi batırmakla, Meşrutiyet idarecilerini zulüm yapmakla ve “Şeytanlar devri” kurmakla, kamuda rüşvete, hırsızlığa göz yummakla, maaşların düşüklüğüyle ve alaylı subayları kayırmakla suçlamışlardır. Meşrutiyet rejiminin “Şeriatın muhafızı” olması gerektiğini, Hıristiyan yaşam tarzını ve kültürünü benimsemiş ileri gelen ittihatçıların bu görevi yapabilmemesinin mümkün olmadığını ileri sürmüşlerdir. Parlamento ve kanunların kaynağının Batı değil, şeriat olması gerektiğini savunmuşlardır. Şeriatı uygun olmayan kanunların kanun sayılamayacağı tezini kabul etmişlerdir. 31 Martçılara göre her türlü ıslahat İslam'a dayanmalıdır.²⁹

İttihatçıların ve Meşrutiyetin İslam dışı Batı değerlerini benimseyerek dinden uzaklaşması nedeniyle İstanbul'un üzerinde karabulutlar dolaştığı, Allah'ın İstanbul'u cezalandırdığı inancını toplum arasında yaymaya çalışmışlardır. Bu minvalde o dönemde İstanbul'da yangınların çoğalması, bu inancın kanıtı olarak sunulmuştur.³⁰

31 Martçılar, dinî, ekonomik, ahlâki krizlere, toplumsal karışıklıklara, Meşrutiyet idaresinin neden olduğu tezini benimsemişlerdir. Devletin Batılılaşma politikala-

27 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 68-69.

28 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat Terakki* (Ankara: İmge Kitabevi, 1998), 129-130.

29 Tanık Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 107-109; Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001), 51.

30 Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı* (İstanbul: Habora Kitabevi, 1969), 19.

rı vasıtasıyla çökertildiği, Şeriat kanunlarının uygulanmadığı suçlamalarını, cami, gazete ve parti aracılığıyla toplumsal tabana yaymaya, meşrutiyet iktidarına karşı kamuoyu oluşturmaya kalkışmışlardır. Bununla birlikte iç toplumsal bunalım ve karışıklıklara, Batı'nın dış kuşatması ve saldırısı altında sıkışıp kalmış İttihat ve Terakki çareyi, alaylı subay ve askerleri tasfiye politikasını uygulayarak orduyu güçlendirmekte bulmuşlardır. Buna paralel olarak kamu bürokrasisinden de memur tasfiyesine başlamışlardır.³¹

Batılılaşma yönünde gerçekleştirilen bütün reformların “şeriatı aykırı” olduğunu ileri süren 31 Martçılar, Batılı ve yeni olan her şeyi reddetmişlerdir. Toplumunu Hristiyanlara benzeterek veya Avrupalılaştırarak İslam'dan uzaklaştırmanın din dışı sembolleri olarak kabul edilen, “kravatlar koparılmış, açık giyindiği iddiasıyla kadınlar tehdit edilmiş, sokağa çıkmaları yasaklanmış, kadın dernekleri basılmıştır”. Bütün bunları “çok şükür şeriatı kurtardık!” şeklinde nitelemişlerdir.³² Ordu içinde yaşanan “mektepli,” “alaylı” çatışmasının³³ yanı sıra, ordu iç hizmetinde geçerli olmak üzere çıkarılan “askere din gerekmez, askerlerin namaz kılmak bahanesiyle askerî eğitimi terk edemeyecekleri, hocalarla görüşmeyecekleri” şeklindeki günlük emirler, medrese öğrencileri ve ulemanın askere alınması ile ilgili yasa teklifi, İttihat ve Terakkinin dine karşı lakayt tutumu, ulema sınıfını, öğrencileri, alaylı askerleri ve toplumsal çevreyi kızdırmıştır.³⁴ Bunlar, alaylı askerler ve din uleması tarafından, “kafirler idaresinin ordudan namazı kaldıracığı ve artık erlerin namaz kılamayacakları” şeklinde propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır.³⁵

İttihat ve Terakki idarecilerinin masonluğu, Bulgaristan, Bosna Hersek ve Girit'in “Gavura satıldığı” dedikodularının yayılması da 31 Mart hareketine halk desteğini artırmıştır.³⁶ Bütün bu toplumsal, dinî ve siyasal koşulların motive ettiği Derviş Vahdeti önderliğindeki topluluk, 31 Mart 1909 günü “Şeriat isteriz” sloganı ile ayaklanmıştı. 31 Martçılar, “kabinenin toptan çekilmesi,” “dört, beş herif-i nâşerifin (Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat Bey, Rahmi Bey, Bahaaddin Şakir Bey) sınır dışı edilmesi,” “ordudan atılan alaylı subayların geri alınması,” “ahkam-ı şer'iyyenin

- 31 Mustafa Baydar, *31 Mart Vak'ası* (İstanbul: Anıl Matbaası, 1955), 6-10; İsmail Hami Danişmend, *31 Mart Vak'ası* (İstanbul: İstanbul Kitapevi, 1961), 21-22.
- 32 Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, (Mayıs-Kasım 2006), 33.
- 33 Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı,” 20.
- 34 Baydar, *31 Mart Vak'ası*, 6-10; Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, 21-22.
- 35 Güresin, *31 Mart İsyanı*, 25.
- 36 Danişmend, *31 Mart Vak'ası*, 22.

uygulanması” ve “harekete katılanların affedilmesi”³⁷ şeklinde iktidara bir muhtıra vererek hem kendilerini güvenceye almak hem de devleti ve toplumu dinî normatif düzene göre dizayn etmek ve hedef alınan aktörleri iktidardan uzaklaştırmak istemişlerdir. 10 gün süren 31 Mart olayı, Hareket ordusunun İstanbul’a girişiyle bastırılabilmiştir.³⁸ Bu ihtilal hareketi, Abdülhamid’in Şeyhül İslam’ın fetvasıyla Meclis-i Mebusan tarafından tahttan indirilmesine sebep olmuştur.³⁹ Aynı zamanda İslamcı ideoloji, tarikatlar ve din uleması güç ve itibar kaybetmiş; bundan sonra hem orduda hem de devlet bürokrasisinde seküler laik bir eğilim güçlenmeye başlamıştır. Yine bu hareket din uleması, ordu ittifak kültürünün de değişmesine neden olmuştur. Bu kültür, pozitivist, laik ve Batılılaşma taraftarı ulemanın ve askerlerin temsil ettiği bir forma dönüşmüştür.

Osmanlılar, İslamî inanç ve değerlerin oldukça etkin olduğu sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, hukukî yapı ve İslam dinini yayma ve onun temsilcisi oldukları inancına dayanan askerî kahramanlık ve gaza kültürü üzerine kurulmuş, son derece düzenli ve istikrarlı bir toplum inşa etmeyi başarmışlardır. Osmanlı toplumunun İslam kültürüne dayanan toplumsal yapı ve örgütlenmesinin Batılılaşma hareketleriyle değişmesi, alt ve orta sınıflar ile ulema ve askerî sınıflardan gelen kuvvetli protestolarla karşılaşmıştır. Osmanlı’nın Batılılaşma serüveninde Batı tipi her türlü değişim ve yenilik hareketi dinî toplumsal ve kültürel sistemi bozan, yıkan ve çözen yabancı bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı toplumsal yapısını güçlü kılan, düzen ve istikrar içinde dengede tutan İslamî temellere dayanan devlet, aile ve toplumsal sistemin, İslamî kültür ve değerlerden uzaklaştığı için bozulduğunu, bunun Batı karşısında geri kalmamıza yol açtığını savunan ideolojik zihniyet hem ulema hem askerler hem de halk arasında oldukça itibar görmüştür. Osmanlı idareci ve elitleri ise geleneksel inanç ve uygulamaları Osmanlı’nın Batı karşısında yenilgisinin tek suçlusu ilan etmişlerdir. Bu nedenle başta din olmak üzere geleneksel düzende gerçekleştirilecek yenilik hareketleriyle Osmanlı devlet sistemini, askerî sınıfı, toplumsal yapıyı Batılı değerler temelinde düzenlemeye dönük sosyal mühendislik uygulamalarına girişilmiştir. Bütün bu sosyal mühendislik çabaları nispeten istikrarlı Osmanlı toplumsal yapısını düzeltmek bir yana daha da istikrarsızlaştırmıştır. Aslında paradoksal olarak

37 Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 117.

38 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Berktaş, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985), 21- 22; Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 59.

39 Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 124-126.

Batılılaşma taraftarı Osmanlı elitleri ve idarecileri Osmanlı toplumunu içinde bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışırken onu daha fazla toplumsal, ekonomik, siyasal, dinî ve askerî krizlere ve karışıklara sürüklemiştir. Çünkü Osmanlı toplumunu kurtarmaya aday her türlü Batılılaşma girişimi, alt, orta, ulema ve askerî sınıfların tepkisiyle karşılanmış ya askerî darbeler ve isyanlar ya da sosyal karışıklarla sonuçlanmış ve bu girişimlerin çoğu sekteye/akamete uğratılmıştır. Bütün bunlar Osmanlının kurulusal ögesi olan devletle toplumsal iş birliği, dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayan toplumsal sözleşmenin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Artık devlet de halka yabancı ve onun dinini, dirliğini, düzenini bozan idareci ve onları destekleyen üst sınıfların ele geçirdiği kültüre yabancı bir yapı olarak görülmüştür. Böylece devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılan her türlü Batılılaşma hareketi geniş halk kitlelerinin tepkisini çekmiş ve devlete isyan ve darbeler, dinî olarak meşrulaştırılmıştır.

Osmanlı'da isyanlarının değişmez bir örüntüsü vardır. Darbe ve isyan girişimlerinin ilk evresinde sultan ve bürokrasinin geleneksel İslamî değerlere aykırı düşünce ve eylemlerinin kulaktan kulağa fısıldandığı dedikodu kültürü işlemeye başlamıştır. İkinci evrede, söz konusu dedikodu kültürüne dayanan kampanya, camilerde verilen vaazlarda dinî ve sosyal çöküntünün değişik boyutları işlemelemler, imalar veya bazen doğrudan hedef alma yoluyla köpürtülmüştür. Üçüncü evreyi, ulema ve alt, orta sınıflar arasında üst sınıf idarecilere karşı kurulan muhalefet ve protesto gruplarına askerî sınıfın katılımı teşkil etmiştir.⁴⁰ Bu noktada, askerî sınıf ile halk arasında kurulan zımnî ittifakın taraftarlarını çoğaltmanın alışagelmış bir yolu, çarşı pazarı kışkırtmaktır. Esnaf ve zanaatkâr tabakalarını kışkırtma yeniçeriler, ulema ya da her ikisi tarafından kolayca yapılabilmektedir. Çoğu zaman bu sınıflara öğrenciler de katılmıştır. Yeniçerilerin savaş zamanı dışındaki dönemlerde aynı zamanda ticaret ve esnaflık yapmaları bir parçası oldukları çarşı ahalisini işe karıştırmalarını sağlamanın yanında darbelerin daha kolay örgütlenmesini ve kitleleşmesini mümkün kılmıştır.

Toplumun farklı kesimlerinin reformlara karşı harekete geçmelerine neden olan, İslamî inanç ve değerlerden uzaklaşıldığına yönelik yaygın bir söylemdir. Diğer bir iddia ise geleneksel İslamî inanç ve değerlerden uzaklaşan devlette bu değerleri yeniden hakim kılarak, eski dönemlerde sosyal bütünleşmeyi sağlayan, düzen, denge ve istikrarı koruyan dinî değerleri geri çağırarak toplumsal sözleş-

40 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 114-115.

meyi yeniden kurmaktır.⁴¹ Bu nedenle darbe hareketlerinin birinci hedefi, dini, devleti ve toplumu bozduklarına inanılan yönetici sınıfı devlet yönetiminden uzaklaştırmak, ikinci hedefi ise bozulan dinî toplumsal ve kültürel yapıyı eski istikrarlı ve düzenli dönemlerdeki haline döndürerek yeniden toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. Nitekim zaman zaman bu hedefleri aşan darbe girişimlerinin neden olduğu toplumsal karışıklık ve kaos durumlarında ulemanın, esnaf ve zanaatkarların askerî sınıfla ittifaklarını bozarak toplumsal sistemi dengede tutmak amacıyla askerler ve sivil kesim içindeki taşkınlıklara müdahale ettiklerine ve onlara karşı harekete geçtiklerine şahit olunmuştur. Bu nedenle Osmanlıda darbelerin, biri askerî diğeri toplumsal iki boyutu vardır.⁴²

Şu halde, Osmanlı darbe geleneğine son derece standartlaşmış ve yapılaşmış tek bir düzen hakimdir. Bu yapılaşmada, sivillerin din elden gidiyor şeklinde şikayet ettiği, din adamlarının onların bu şikayetlerini haklılaştırdığı ve dini hizmetler ve cemaatle temas yoluyla yaygınlaştırdığı ve askerlerin de rejimi devirmek için gerekli gücü temin ettiği bir sistem işlemektedir. Böylelikle tüccarlar, esnaf, zanaatkarlar, ulema ve askeriye'nin ittifakıyla isyanlar şekillenmiştir.⁴³ Osmanlı toplumsal düzeni ve geleneğin korunmasını savunan sosyal sınıflar arasındaki ittifaklar zamanla köklü bir şekilde değiştiği halde bunun yürütülmesinde askeriye'nin konumu aynı kalmıştır.⁴⁴

Sonuç

Yapı-kültür ilişkileri bağlamında Osmanlıda ordu-ihtilal ve din ilişkilerini ele alan bu araştırmada Türk toplum yapısının, askerî sisteme göre örgütlendiği ve askerî düzen içinde sistemleştiği, toplumsal düzeni bozmadan bir ordu disiplini içerisinde harekete geçme kabiliyeti kazandığı vurgulanmıştır. Ordu ve toplum iç içe geçmiş, kültürel ve toplumsal yapısal farklılaşmalar veya düzensizlikler, din bağı ile düzenli, dengeli ve istikrarlı bir yapı hüviyeti kazanmıştır. Bu nedenle Osmanlıda ihtilaller köklü bir geleneksel dinî ve kültürel yapı formuna bürünmüştür. Bu ihtilal kültüründe din de değişmeden varlığını koruyan etkin bir faktör olmuştur.

41 Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 234.

42 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 114-115.

43 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 116-118.

44 Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 108.

Toplumsal ve askerî sistemin birisinde meydana gelen değişme öbürünün de aksamasına ve bozulmasına neden olmuştur. İhtilaller, toplumsal yapının devlet, ekonomi, siyaset ile dinî sistem arasındaki kopan, zayıflayan bağlantıyı yeniden kurma, dinden uzaklaştığı değerlendirilen idarecileri iktidardan uzaklaştırma veya ihtilalcilere boyun eğdirme, toplumsal yapıda dinî normatif düzeni hakim kılma, bozulan dinî kültürel yapıyı yeniden düzeltme işlevi görmüştür. Buna karşılık Osmanlı idarecileri, ordunun toplumsal ve dinî görevlerini yerine getiremediği, İslam fetih kültüründen koptuğu, toplumsal sistemin sağlıklı çalışmasına, gelişme ve kalkınmasına engel olduğu ve Batı karşısında geri kalmışlığa askerî sistemdeki bozukluğun neden olduğu inancıyla öncelikle orduyu düzeltmeyi amaçlayan reformları gerçekleştirme işlevini üstlenmiştir.

Ordunun toplumsal yapıda din bağına koruma, kollama ve her zaman toplumsal sisteme dini hakim kılma işlevinin süreklilik arz ettiği sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devlet idarecilerinin toplumsal düzen ve istikrarı sağlamak üzere dini, toplumsal yapının bütün unsurlarında etkin bir biçimde uygulama işlevindeki bozukluklar ve onların bu işlevi etkin bir biçimde yerine getiremediği inancının ihtilallere neden olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemi ihtilallerinde siyasal aktörleri hedef alma, hedef alınan aktörleri tahttan indirme, başka bir saltan üyesini göreve getirme, idarecilerin Şeriatı çiğnedikleri ve dinden uzaklaştıkları, devleti, toplumsal istikrarı ve düzeni bozdukları suçlaması vb gibi kalıp setleri, sivil siyaseti dizayn etmede onun üzerinde güç ve nüfuz kurmada kullanılmıştır. Bu nedenle bütün ihtilaller, idareciler tarafından bozulduğu iddia edilen dinî, toplumsal ve kültürel yapıyı tekrar eski istikrarlı haline döndürerek toplumsal dirliği sağlamayı amaçlamışlardır. Bunun için ihtilaller, dinî düzeni koruma ve savunma görevine soyunmuşlardır. Buna göre ihtilal kültüründe, sivil otoritenin kontrolü ve denetlemesi kalıp bir eğilim halini almıştır. Bununla birlikte Osmanlı ihtilallerinde iktidarı ele geçirmeden siyasal iktidarı devirme, onun yerine ordu tarafından kabul edilebilir bir başka yönetimi iktidara getirme, iktidarın kararlarını, uygulamalarını ve politikalarını veto etme, onlara dayattıkları kararları kabule zorlama, statükoyu koruma gibi standartlaşmış eğilimler hakimdir. Bu yapıda ihtilalcilerin isteklerini kabul eden idarecileri iktidardan uzaklaştırmama şeklinde de bir farklılaşma meydana gelmiştir.

Ordu, sivil iktidar arasındaki ihtilal süreçlerinde ordunun devleti ve yönetimi dizayn etme, iktidarları değiştirme veya iktidar sahiplerini güdümlerine alma, istediklerini zorbalıkla dayatma ve iktidarın buna boyun eğmesini sağlama gibi

düzenlilik ve istikrar kazanmış standartlaşmalar söz konusudur. Bunun tam aksine ihtilal geleneği, sivil otoriteyi, ordunun kültürel yapısal özelliklerini değiştirme yönünde politikalar ve düzenlemeler yapmaya, bunlar vesilesiyle ihtilal alışkanlıklarını değiştirmeye itmiştir. Ordu-sivil iktidar mücadelesi hem siyasal iktidarın, devletin ve toplumun yeniden düzenlenmesi hem de ordunun yapısal ve kültürel olarak reforma tabi tutulması bakımından gerilim ve çatışma süreçlerini beraberinde getirmiştir. Ordu, iktidar mücadelesi sadece siyasal iktidarların sonunu hazırlamamış aynı zamanda Yeniçeri Ocağının ve geleneksel Osmanlı askerî sisteminin de Batı tarzı ordu sistemine doğru köklü olarak değişiminde etkili olmuştur. Fakat ordu sistemindeki yapısal, kültürel değişime rağmen ihtilal kültürü bu yeni tip ordu düzenine de taşınmıştır.

Osmanlı dönemi ihtilalleri, devlet ve orduya yönelik Batılılaştırma yönündeki reform çabalarına karşıt hareketler olarak tezahür etmişlerdir. Osmanlı idaresinin her Batılılaşma adımı ordunun şiddetli tepkisiyle karşılanmış ve çoğu da engellenmiştir. Bu anlamda ihtilal kültüründeki Batılılaşma karşıtlığı da kalıp bir yapısal unsurdur. İhtilalcileri, Batılılaşma karşıtlığı, dinî siyasal sistemin savunuculuğu yanında ordunun gücünün, toplumsal statüsünün ve itibarının zayıflatıldığı imajı güdülemiştir.

Osmanlı toplumunda ekonomik ve mali dengesizlikler, sadece ihtilallere değil aynı zamanda askerlerin ekonomik ve ticari hayatta bazı imtiyazlar ve avantajlar kazanmasına neden olmuştur. Bu durum sosyal ve ekonomik yapının dengesini bozmuş, toplumsal ve sınıfsal çıkar çatışmalarını üretmiştir.

Osmanlı döneminde geleneksel anlamda Batılılaşmaya karşı ulema, eşraf, esnaf, tarikat erbabı ile Yeniçerilerin kurdukları ittifak kültürü ihtilallere neden olmuştur. Farklı toplumsal kesimleri ihtilal ittifak kültüründe buluşturan din bağı sayesinde ihtilallerin hem toplumsal zemini hem de meşruiyeti sağlamıştır. Osmanlı ihtilalleri dinin, Şeriatın hakim olduğu bir devlet ve toplum modeli hedeflemiştir. Bu bağlamda ihtilaller, Osmanlının din temelli toplumsal ve kültürel yapısının iç dinamikleri tarafından hazırlanan toplumsal şartların ürünü ve bu yapının temsilcisi olan sınıfların organize girişimleri şeklinde gerçekleşmiştir. Camiler, medreseler ve çarşı-pazar vb. gibi kurumsal kamusal yapılar, ihtilallerin dinî ve politik propagandasının yapılmasında, geniş halk kitlelerine bu propagandanın ulaştırılmasında ve toplumsal desteğin alınmasında aracılık işlevi görmüştür. Bu yapıların işlevini daha sonra, basın yerine getirmeye başlamış, böylelikle din ulemasının ve camilerin ihtilallerdeki rolü değişmiştir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. Çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- Akdağ, Mustafa. "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu." *A.Ü. DTCFD* 5 (1947): 291-309.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İçtimaî ve İktisadî Tarihi* I. Ankara: Barış, 1999.
- Akşin, Sina. *Jön Türkler ve İttihat Terakki*. Ankara: İmge Kitabevi, 1998.
- Alkan, Ahmet Turan. *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
- Aysal, Necdet. "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 37-38, (Mayıs-Kasım 2006): 15-53.
- Baydar, Mustafa. *31 Mart Vak'ası*. İstanbul: Anıl Matbaası, 1955.
- Burak, Begüm. "Osmanlıdan Günümüze Ordu Siyaset İlişkileri." *History Studies* 3/1 (2011): 45-67.
- Danişmend, İsmail Hami. *31 Mart Vak'ası*. İstanbul: İstanbul Kitapevi, 1961.
- Doğan, Mehmet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Yeniçeriler." *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 31/1 (2014): 137-152.
- Elibol, Ahmet. "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü." *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 3/5 (2009): 21-40.
- Güresin, Ecvet. *31 Mart İsyanı*. İstanbul: Habora Kitabevi, 1969.
- Hale, William. *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. Çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Devrinde Türk Ordusu." *Türk Kültürü* II, 22, (1964): 49-56.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- İnalcık, Halil. *Turkey and Europe in History*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- İnan, Abdülkadir. "Eski Kaynaklarda Türk Ordusu." *Türk Kültürü* 22, (1964):125-128.
- Karagöz, Emel Öztürk. *Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Çev. Akile Zorlu Durukan. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Kasapoğlu, Aytül. "Türkiye'de Yapı Kültür İlişkileri: Kimlik İncelemelerinde Battalgazi Örneği." *Doğu Ve Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal Tarihi Sempozyumu* Kitabı içinde. Bu bildiri *Van'da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal Tarihi Sempozyumu*'nda sunulmuştur. Van: 1999: 1-28
- Kaya, Miyase Koyuncu. "Esnaf Loncalarında Yeniçeriler." *History Studies* 5/4 (2013): 189-205.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çev. Metin Kırıatlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Mukherjee, Ramkrishna. "Social Reality And Culture." *Current Sociology* 46 (1998): 39-50.
- Ögel, Bahattin. *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1993.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Temir, Ahmet. "Eski Türklerde Sosyal Teşkilat Ve Askerlikle İlgili Sözler." *Türk Kültürü* II, 22 (1964): 33-37.

- Tunaya, Tarık Zafer. *İslâmcılık Akımı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Turner, Bryan. *Max Weber ve İslam*. Çev. Yasin Aktay. Konya: Vadi Yayınları, 1997.
- Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları, 1999.
- Ülgener, Sabri F. *İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. Çev. Latif Boyacı. I-II. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.
- Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.